Apariția tiparului slavon, premergătorul tiparului românesc

Arhim. Veniamin Micle

Prima carte tipărită în limba slavonă este un Liturghier catolic, numit *Missale*. Apariția are loc în anul 1483, probabil la Veneția[1], cu litere glagolitice pentru croații catolici din Slovenia şi Dalmația[2]. Se ştie că limba paleoslavă a folosit două alfabete: unul glagolitic, altul chirilic; primul reprezintă o adaptare a scrierii minuscule cursive bizantine, iar al doilea este o reproducere a scrierii unciale sau majuscule bizantine. Această scriere şi-a însuşit-o Biserica apuseană şi a folosit-o în acțiunile ei de convertire la catolicism, fiind deosebită de chirilică şi numită „*caratteri illyrici*"[3]. Unii cercetători atribuie apariția acestui Liturghier slavon ieromonahului Macarie din Muntenegru, care l-ar fi tipărit la Veneția, unde însoțea pe principele George Cernoievič, cel care va înființa mai târziu tipografia de la Cetinje[4].

După *Missalul* catolic din 1483, tiparul slavon apare în Polonia, țară care a cunoscut arta imprimării tipografice încă din anul 1474[5]. La început, aici se tipăreau opere în limba latină, iar din anul 1491 se editează cărți în slavona bisericească[6] pentru ortodocşii de răsărit[7], datorită întreprinderii comerciale a librarului Johann Haller din Augsburg, cu scopul de a le răspândi printre ruteni şi români[8].

Cele dintâi cărți tipărite în slavonă, cu litere chirilice, apar la Cracovia, în anul 1491; prima a fost un *Octoih*, urmat de o *Psaltire* şi un *Triod*, datorate germanului Schweipoldt Fiol din Frankfurt pe Main, ajutat de Rudolf Borsdorf din Braunschweig[9]. De origine germană, Schweipoldt Fiol s-a stabilit de tânăr la

---

[1] Virgil Molin, *Un incunabul în tipar glagolitic: „Breviarium illyricum". Însemnări pe marginea exemplarului aflat la Sibiu*, în „*Studii Teologice" X* (1958), nr. 7-8. p. 498, nota 12.

[2] Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922, p. 85; Nerva Hodoş, *Începuturile tipografiei în Țara Românească*, în „*Convorbiri literare*" XXXVI (1902), p. 1053.

[3] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 506.

[4] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, 1940, p. 54; Gh. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşcu, *Istoria Bisericii Române,* vol. I, Bucureşti, 1957, p. 330.

[5] Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârşitul secolului al XVIII-lea*. Traducere de Radu Berceanu. Cu o postfață de Barbu Theodorescu, Bucureşti, 1976, p. 260.

[6] Horia Matei, *Enigmele Terrei,* Bucureşti, 1983, p. 198.

[7] Virgil Molin, *Precizări în legătură cu tiparnița de cărți slavo-bisericeşti de la Cracovia*, în „*Biserica Ortodoxă Română*" LXXXVIII (1970), nr. 7-8, p. 757.

[8] Nerva Hodoş, *Începuturile tipografiei în Țara Românească*, în „*Convorbiri literare*", 1902, p. 1052.

[9] Ivan Ogienko, Історія українського друкарства (Istoria tipografiei ucrainiene) I, Lwów, 1925, p. 7-11, cf. P. P. Panaitescu, *Octoihul lui Macarie (1510) şi originalele tipografiei din Țara Românească*, în „*Biserica Ortodoxă Română*" LVII (1939), nr. 9-10, p. 538, nota 1.

www.muzee-valcea.ro / www.cimec.ro

Cracovia; inițial lucrează ca giuvaergiu, apoi înființează o tiparniță pentru editarea de cărți slavo-bisericeşti. În acest scop, formează o asociație, din care mai făcea parte artistul Rudolf Borsdorf, gravor de litere, şi magnatul Thurzo, sponsor şi patron al cărților apărute în tipografie[10]. Cu Rudolf Borsdorf, Fiol încheie un contract care prevedea, printre altele, să se „*păstreze secretul şi să nu împărtăşească altora folosul invenției*”[11].

În perioada anilor 1488 – 1490, când s-a început săparea matrițelor, încă nu se tipărise cu „*buchii chirilice*” care să le servească de model[12]. Pentru rezolvarea situației şi-au procurat manuscrise slave aflate în circulație cu semne specifice chirilicei, provenind din şcolile de copişti-caligrafi şi miniaturişti din Moldova, aşa cum a observat paleograful rus A. I. Sobolevski în urma studiilor efectuate asupra grafiei literelor slave semiunciale din cărțile tipărite la Cracovia[13]. El afirmă că „*au la temelia lor texte de origine românească*”, manuscrise slave cu ortografia folosită în țările române în secolul al XV-lea, conchizând că „*au fost publicate*”, foarte probabil, la comenzile primite din Țara Românească şi Transilvania[14], observație reprodusă şi de Ştefan Ciobanu[15]. De asemenea, limba cărților lui Fiol este de redacție rusă apuseană, caracteristică unor manuscrise ortodoxe copiate în Moldova unde se folosea şi slava bisericească de redacție rusă apuseană[16].

Schweipoldt Fiol, primul tipograf din lume care imprimă cărți în limba slavonă cu caractere chirilice[17], editase până la 21 noiembrie 1491 un număr de cinci titluri[18], anume: *Octoihul*, *Ceaslovul*, *Triodul*, *Triodul înflorat* şi *Psaltirea*. Unii cercetători consideră că au fost „*toate tipărite în anul 1491*”[19], deşi afirmația pare exagerată având în vedere că nici tipografia Thorresano-Manuzio, cea mai mare din Veneția, despre care se susține că avea în funcțiune 10 prese de tipar, nu ar fi reuşit să realizeze această performanță tipografică[20]. La finalul a două cărți, *Octoihul* şi *Ceaslovul*, Fiol precizează că: „*S-a desăvârşit această carte în marele oraş Cracovia, în timpul domniei regelui Cazimir al Poloniei şi,*

---

[10] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 759.
[11] *Ibidem*, p. 751.
[12] Dr. Octavian Nițu – Pr. Mihai Manolache, *Date noi în legătură cu incunabulul slavon de la biserica „Sfântul Nicolae” din Şcheii Braşovului*, în *Biserica Ortodoxă R omână* XC (1972), nr. 11-12, p. 1249.
[13] Dan Dumitrescu, *Meşterul tiparelor*, în *Magazin istoric*, IV (1970), nr. 4, p. 29.
[14] A. I. Sobolevski, *Румыни среди Славянских Народ*, Petrograd, 1917, extras din *Отчеты и деятельности Акад. Наук 1916*, cf. *Liturghierul lui Macarie*. Cu un studiu introductiv de P. P. Panaitescu şi un indice de Angela şi Alexandru Duțu, Bucureşti, 1961, p. XXXVIII, nota 2.
[15] Şt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, p. 294, cf. *Liturghierul lui Macarie*. Cu studiu introductiv de P. P. Panaitescu şi indice de Angela şi Alexandru Duțu, Bucureşti, 1961, p. XXXIII, nota 2.
[16] *Liturghierul lui Macarie*, p. XXXVIII.
[17] L. Demény, *L´imprimerie cyrillique de Macarios de Valachie*, în *Revue roumaine d´histoire,* VIII (1969), nr. 3, p. 549.
[18] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 751.
[19] *Liturghierul lui Macarie*, p. XXXVIII.
[20] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 762, nota 44.

www.muzee-valcea.ro / www.cimec.ro

anume, s-a terminat de către cetățeanul cracovian Schweipoldt Fiol din Germania, de viță german, nu francon. Terminată după Naşterea Domnului, în anul 14 sute nouăzeci şi 1 an"[21]. De remarcat că, din opera sa, numai acestea două îi poartă semnătura, pe următoarele evitând să le semneze[22].

La 21 noiembrie 1491, Fiol este somat în fața cardinalului Friderich Jagello, fiul regelui Cazimir, şi acuzat de „*propagandă eretică*", fiind amenințat cu temnița. După o anchetă îndelungată, în cursul căreia s-a lepădat de orice „*erezie şi a jurat credință Bisericii catolice*", este eliberat la 8 iunie 1492[23]. Cărțile au fost confiscate de Inchiziție, încât nici intervenția influentului magnat Thurzo nu a reuşit salvarea lor[24]. Totuşi, bibliograful Kuziela susține că în bisericile din Ucraina de vest – Lvow, Podlachia, Wolhinia – s-au găsit unele exemplare, îndeosebi din cele două *Triodur*i, fapt ce presupune că, înainte de arestarea lui Fiol, unele cărți fuseseră difuzate[25].

După ce inchizitorul închide tiparnița, Schweipoldt Fiol semnează „*jurământul de credință*" şi nu mai tipăreşte; părăseşte Cracovia şi se stabileşte la Levocea, proprietățile lui Thurzo, unde găseşte azil şi i se asigură, de protectorul său, o rentă viageră de 62 zloți. Aici, după scrierea testamentului – cunoscut în original – moare şi este îngropat[26]. Totuşi, există istorici care opinează că şi-ar fi desfăşurat activitatea în altă parte. Horia Matei ajunge la concluzia că „*meşterul Schweipoldt Fiol a lucrat o vreme în Transilvania, unde a tipărit în slava bisericească, pe baza unor comenzi primite de la domnii țărilor române, continuându-şi activitatea până la 1525 când a murit"*[27]. Virgil Molin nu împărtăşeşte această opinie, afirmând că, aceste cărți, „*nu se găsesc pentru simplu motiv că nu s-au tipărit niciodată"*[28].

De asemenea, după închiderea tipografiei, la începutul anului 1492, de către autoritățile catolice ale Poloniei[29], dacă nu a mai tipărit Fiol se pune întrebarea: care a fost soarta tiparniței? Documentele nu mai arată nimic, dar presupuneri sunt multe: unii înclină să creadă că tipografia a fost transmisă slavilor de sud, care ar fi tipărit la Cetinje, prin intermediul Veneției, edițiile chirilice ale ieromonahului Macarie; alții presupun că a fost mutată în Ucraina sub-carpatică, la rutenii ortodocşi, sau la Vilna şi chiar la Kiev. De asemenea, s-a mai crezut că diaconul Coresi († 1583) s-ar fi servit la Târgovişte sau Braşov de instalația lui Fiol. Despre toate aceste versiuni, cercetătorul Zeno Kuziela conchide că „*sunt complet lipsite de temei*"[30].

---

[21] *Ibidem*, p. 763, nota 45.
[22] *Ibidem*, p. 758.
[23] *Ibidem*, p. 751.
[24] *Ibidem*, p. 763.
[25] *Ibidem*, p. 763, nota 47.
[26] *Ibidem*, p. 760.
[27] Horia Matei, *op. cit.*, p. 198.
[28] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 763.
[29] I. Karataev, *Описание Славяно-Русских книг (1491-1600)*, St. Petersburg, 1878, p. 1 şi urm., cf. *Liturghierul lui Macarie*, p. XXXVIII, nota 1.
[30] Zeno Kuziela, Der Deutsche Schweipoldt Fiol als Begründer der ukrainischen Buchdruckerkunst (1491), în *Gutenberg-Jahrbuch*, 1936, p. 81, cf. Virgil Molin, *art. cit.*, p. 760, nota 38.

www.muzee-valcea.ro / www.cimec.ro

Referindu-se la opera tipografică a lui Schweipoldt Fiol, istoricul german G. A. Bogeng scrie: „*Apreciind felul cum a fost practicat la Cracovia pentru întâia dată tiparul cu chirilice, se justifică presupunerea că maestrul acestui tipar s-a bucurat de o foarte bună instruire în ale tipografiei*", iar despre prima carte, *Octoihul*, afirmă că „*este un foliant somptuos cu chipuri şi note gravate în lemn*"[31].

Dintre cele cinci cărţi de la Cracovia, se mai păstrează azi *Octoihul*, *Ceaslovul*, *Triodul* şi *Triodul-Penticostar*; a cincia, *Psaltirea* – menţionată într-o publicaţie din anul 1721 – nu a fost încă identificată, motiv pentru care, specialiştii pun la îndoială existenţa ei[32]. Potrivit istoricilor N. V. Varbenetz şi V. I. Lukianenko, din aceste tipărituri se păstrează în Biblioteca „Saltîkov-Şcedrin" din Sankt-Petersburg următoarele: *Octoihul* (două exemplare incomplete); *Ceaslovul* (cinci exemplare); *Triodul* (şase exemplare, dintre care două incomplete) şi *Triodul-Penticostar* (două exemplare)[33].

Până relativ recent, dintre cărţile tipărite la Cracovia nu s-a cunoscut nici un exemplar în ţara noastră[34]. Istoricul Virgil Molin chiar scria în anul 1970 că „*nici unul din incunabulele de la Cracovia nu se află în bibliotecile noastre, nici măcar ca fragmente*"[35]. Peste puţin timp, însă, s-a produs o „*adevărată revoluţie"* în istoria tiparului, prin descoperirea, în fondul de carte veche al Bisericii din Şcheii Braşovului, a unui *Triod-Penticostar*, apărut la Cracovia, eveniment ce s-a bucurat de o mare publicitate, fiind semnalat în literatura de specialitate românească la începutul deceniului al optulea din secolul al XX-lea, făcând obiectul studiilor mai multor cercetători[36].

Exemplarul descoperit în biserica din Şchei apare sub titlul de *Penticostar*, deşi este un *Triod-Penticostar*, prin conţinut[37]. Cartea, format 30,4 x 20,5 cm., cuprinde 361 de foi, având 30 de rânduri pe fiecare pagină; este legată în coperţi de lemn, îmbrăcate cu piele neagră, iar hârtia are mai multe tipuri de filigran. Titlurile, vinietele şi iniţialele, frumos stilizate, sunt redate cu roşu[38]. Pe fila ce urmează coperta se găseşte o xilogravură, reprezentând pe Iisus Hristos răstignit, iar la picioarele Crucii se află Apostolii şi femeile mironosiţe. Xilogravura se găseşte şi la celelalte tipărituri ale lui Fiol, dar fără semnătura editorului, care pe exemplarul de la Braşov se găseşte într-un chenar aparte, sub Răstignire. Potrivit unei însemnări, cartea a fost cumpărată „*în anul 1541 de*

---

[31] G. A. Bogeng, *Geschichte des Buchdruks*, vol. I, p. 630, cf. Virgil Molin, *art. cit.*, p. 758.
[32] L. Demény, *art. cit.*, p. 555.
[33] *Idem*, p. 555, nota 15.
[34] Liturghierul lui Macarie, p. XXXIX.
[35] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 749-763.
[36] Mihai Manolache, *Cea mai veche tipăritură slavonă cu caractere chirilice din ţară*, în „Drum Nou" (11 noiembrie 1971), nr. 8340, p. 2; Prof. dr. Emil Micu – prof. dr. Ioan Radu Mircea, *Un incunabul unicat în bibliotecile noastre*, în „Scânteia" (4 februarie 1972), nr. 9048, p. 4; Petru Istrate şi Mihai Manolache, *Un valoros incunabul slavon cu caractere chirilice, descoperit la Braşov*, în „Astra", nr. 2/1972; Catinca Muscan, *Incunabulul de la Şcheii Braşovului*, în „Magazin" XVI, nr. 752/1972.
[37] Dr. Octavian Niţu – Pr. Mihai Manolache, *art. cit.*, p. 1254.
[38] *Ibidem*, p. 1251.

www.muzee-valcea.ro / www.cimec.ro

popa Smadul sin Aldea din Râşnov"; ea ajunge curând la Biserica „Sfântul Nicolae", probabil în timpul preotului Toma (1540-1566), unul dintre martorii prezenți la cumpărarea ei[39].

O analiză amănunțită a *Triod-Penticostarului* de la Braşov face Ludovic Demény[40]. Comparația între trăsăturile literelor gravate în tipografia din Cracovia şi chirilica specifică manuscriselor moldoveneşti dovedeşte identitatea unor buchii, ceea ce duce la concluzia că litera chirilică moldovenească a servit ca „*original*" lui Fiol şi Borsdorf. Însă dovada cea mai evidentă este celebrul *„M cu poale"*, numit astfel, întrucât ductus-ul din mijlocul literei *„M"* depăşeşte linia de bază[41]; ea se întâlneşte, începând cu secolul al IX-lea, în manuscrisele greceşti şi slave, fiind mult practicată în scrisul moldovenesc din epoca lui Ştefan cel Mare[42]. Astfel, folosirea manuscriselor din Moldova, ca izvod pentru tipăriturile lui Fiol, poate fi demonstrată documentar, prin expertiza grafică[43]. Potrivit afirmației marelui istoric G. A. Bogeng, tipăriturile lui Schweipoldt Fiol sunt adevărate opere tipografice cu ilustrații şi note xilografiate, *„un fel de bravură grafică pentru acea perioadă"*[44].

Există unele indicații că meşterul tipograf Bartholomäus Ghotan a încercat în anul 1493 să înființeze o tipografie de cărți religioase la Novgorod, în Rusia, dar nu a reuşit să facă față unei asemenea sarcini. Mai mult, fanaticii religioşi l-au acuzat de vrăjitorie şi l-au ucis, aruncându-l în apele lacului Ilmen[45]. De asemenea, unele documente relatează că, în anul 1493 s-a înființat o tiparniță cu litere chirilice la Cernigon[46].

Dacă în țările slave din răsăritul Europei – Polonia şi Rusia – datorită dificultăților materiale ale autorităților catolice şi ale mentalității unor fanatici, tiparul chirilic ortodox nu a reuşit să se dezvolte, el a găsit loc prielnic la Veneția, centru care a îndeplinit un rol hotărâtor în dezvoltarea tiparului chirilic din secolul al XVI-lea, pentru popoarele sud-slave[47]. O carte slavonă, tipărită aici şi cunoscută până în prezent, este un *Breviarium* sau *Carte de rugăciuni*. Numit *Breviarium croaticum* sau *Breviarium illyricum*, apare în anul 1493, din teascurile tipografice conduse de Andreas Thorresano de Asula[48], cum adevereşte însemnarea: *„Hunc Breviarium impressit magister Andreas de Thoresanis de Asula, die 13 marcij 1493"*[49]. În privința formatului, *Breviarul*

---

[39] *Ibidem*, p. 1252.
[40] L. Demény, *art. cit.*, p. 557.
[41] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 756.
[42] Prot. Ioan N. Beju, *Evangheliarul de la Sibiu – cea mai veche carte românească cunoscută până acum*, în *"Mitropolia Ardealului"* XVII (1972), nr. 3-4, p. 284.
[43] Dr. Octavian Nițu – Pr. Mihai Manolache, *art. cit.*, p. 1250.
[44] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 758.
[45] Horia Matei, *op. cit.*, p. 199.
[46] C. D. Fortunescu, *Istoria tiparului în Țările Româneşti*, *până la începutul veacului al XVIII-lea*, în *„Almanahul graficei româneşti pe anul 1924"*, Craiova, 1924, p. 93.
[47] Agnes Erich, *Arta ornamentală a tipăriturilor din secolul al XVI-lea*: *influențe şi modele*, în *„Valori bibliofile din Patrimoniul cultural național"*, coordonator Dorin Teodorescu, Slatina, 2006, p. 16.
[48] Virgil Molin, *Un incunabul în tipar glagolitic*…, p. 495.
[49] Hain, *Repertorium*, 3833, cf. Nerva Hodoş, *art. cit.*, p. 1055, nota 1.

www.muzee-valcea.ro / www.cimec.ro

este un octav mic, aproape de buzunar, practică obişnuită la cărțile de rugăciuni foarte des folosite. Formatul paginii de hârtie este de 13,50 x 17,50 cm., culegerea literei de 7/10 cm., iar zațul, pe două coloane cu texte în negru şi roşu; numărul rândurilor, între 31+33 pe coloană, având caractere glagolitice[50]. Ornamentația lipseşte, cu o singură excepție ce reprezintă litera *„B”,* cu figură şi ornamentică de factură gotică; ea face parte dintr-un material tipografic mai vechi, prezentând urme de uzură vădită. Deci, maestrul Thorresano nu a proiectat o ediție deosebit de luxoasă[51], deşi caracterul conceput, desenat, gravat şi turnat în mod cu totul special pentru această valoroasă lucrare glagolitică, îi aparține[52].

Despre această carte, se credea că nu s-a păstrat nici un exemplar[53], însă Virgil Molin a avut ocazia să analizeze unul dintre ele, afirmând că: *„Grafismul caracterelor venețiene, luat pe fiecare semn (literă) în parte, precum şi ca aspect general, culegând literă cu literă, până la formarea unei pagini, apare în mod evident, ca fiind rezultatul unui talent grafic deosebit, capabil de a desena şi grava matrițe într-o omogenitate de stil, ce impresionează şi azi şi la înălțimea căruia nu s-a putut ridica nici peste 227 ani, gravorul german de la Nürnberg”*[54]. De asemenea, legătura cărții este originală, fiind realizată odată cu data tipăririi; ea prezintă toate caracteristicile epocii: scoarțe din lemn de esență tare, îmbrăcate în piele de tipul marochinului, şi culoarea pielii, neagră. Scoarța presată cu fier rece, fără nici o poleială de aur. Bindurile sunt patru la număr şi prezintă urme de ornamentație, de asemenea în presaj sec, repetând elementul decorativ al rețelei în romburi; cusut cu sfoară pe triplu făşii de piele, după metoda „*înseilării împletite*”, având sus şi jos o bentiță din piele pentru întărirea cotorului şi fixarea însăilării. Ornamentația presajului de pe scoarțe s-a făcut cu ajutorul unor ponsoane, reprezentând o împletitură de desen caracteristică epocii Renaşterii, iar schema de repartizare a ornamentației pe suprafața scoarței este aceea a interpunerii de trei dreptunghiuri, tipic artei thorresane[55]. Imprimate în negru şi roşu, tiparele au *„cădere”* exactă, ceea ce dovedeşte că tipărirea în presă s-a făcut pe baza tehnicii de *„punctură”*[56].

După Veneția, unde apare Breviarium în anul 1493, întâlnim în 1494 o tipografie cu litere chirilice la Cetinje din Muntenegru. Aici s-au tipărit trei cărți: *Octoihul*, partea I-a (1494), *Psaltirea* (1495) şi *Molitvelnicul* (fără an). Dintre ele, numai Psaltirea are indicat locul de tipar: „La Cetinje” (на Цѣтиню). Întrucât în *Epilog* se repetă aceleaşi nume proprii, s-a dedus că şi *Octoihul* s-a tipărit tot la Cetinje, şi probabil *Molitvelnicul*, din care s-au păstrat numai câteva fragmente. Toate tipăriturile se datorează ieromonahului Macarie[57], care îşi

---

[50] Ibidem.
[51] *Ibidem*, p. 500.
[52] *Ibidem*, p. 497.
[53] P. P. Panaitescu, *Octoihul lui Macarie (1510) şi originalele tipografiei din Țara Românească*, în „*Biserica Ortodoxă Română*” LVII (1939), nr. 9-10, p. 538.
[54] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 498.
[55] *Ibidem*, p. 501.
[56] *Ibidem*, p. 500.
[57] Nerva Hodoş, *art. cit.*, p. 1053.

www.muzee-valcea.ro / www.cimec.ro

desfăşura activitatea în acest centru, între anii 1493-1496. Cei mai mulți bibliografi admit că tipografia a fost adusă de la Veneția, cumpărată de la Andreas Thorresano, unde Macarie învățase meşteşugul tiparului[58]. Trecerea tipografiei lui Thorresano la Cetinje este foarte probabilă, pentru motivul că tipografia slavă a lui Thorresano, după unica tipăritură din 1493, îşi încetează activitatea tocmai în anul când începea cea din Muntenegru, iar pe de altă parte, aspectul literelor şi al ornamentelor tipografice de la Cetinje este evident de origine italiană[59]. Este adevărat că unii specialişti contestă faptul aducerii tipografiei de către George Cernoievič la Cetinje, întrucât nu se poate *„invoca măcar un început de documentație*"[60]. Indiferent de unde şi de la cine şi-a procurat garnitura de litere chirilice cu specificul ei, Macarie ieromonahul avea chirilica necesară realizării cărților cunoscute ca fiind din perioada Cetinje[61].

În privința literei, P. P. Panaitescu scrie: *„Cărțile tipărite la Cetinje au aceeaşi literă latină din tipografia lui Janson-Thorresano"*[62]; inițialele slave *B, P, X, O* sunt de fapt literele latine introduse în tipografia slavă cu valoarea lor din alfabetul chirilic[63]. Deci, *„un fapt rămâne incontestabil: litera, sau buchiile, au fost venețiene, şi anume ale lui Thorresano, de la care gospodarul George Cernoievič le-ar fi cumpărat şi le-ar fi adus la Cetinje"*[64]. Gravorii venețieni au realizat o garnitură de chirilice mai mult sau mai puțin asemănătoare cu modelul manuscrisului primit de la Macarie. După părerea autorilor sud-slavi, au realizat o literă *„mai fină şi mai mică",* cunoscută sub denumirea de *„chirilica de la Cetinje"*[65], pe care Virgil Molin o caracterizează, „*simplă, redusă la trăsăturile comune ale scrierii curente, cu ductul fără personalitatea realizatorului, luată fără îndoială după o carte-manuscris, tahigrafiată, apoi aplatizată de către gravor, care a evitat orice tendință decorativă, sau particularitate ce s-ar fi putut împrumuta după manuscris. Este evident că la gravura acestei chirilice n-a stat de veghe preocuparea de specialist rafinat şi legat de datoria sau dorința de a imita la maximul posibil un manuscris frumos... De altcum, aceste cărți, zise de Cetinje, mai erau dovada unei lipse de preocupări de îngrijire estetică, începând cu intercalarea literelor inițiale improvizate şi necorespunzătoare unei lucrări cu pretenții de ținută artistică în stil unitar"*[66]. În ce priveşte aspectul poligrafic al literelor minuscule*, „se găseşte litera M aliniată"*, spre deosebire de „*M cu poale*" din tipăriturile lui Schweipoldt Fiol de la Cracovia[67].

Referitor la inițialele cărților tipărite la Cetinje, ele sunt foarte apropiate de cele ale cărților latine apărute la Veneția, în secolul al XV-lea. Într-un studiu,

---

[58] Liturghierul lui Macarie, p. XLI.
[59] *Ibidem*.
[60] Virgil Molin, *Tradiția artistică a Moldovei în tipăriturile ieromonahului Macarie*, în „*Mitropolia Moldovei şi Sucevei*" XXXV (1959), nr. 5-6, p. 306, nota 21.
[61] *Ibidem*, p. 307.
[62] P. P. Panaitescu, *art. cit.*, p. 531.
[63] *Ibidem*, p. 539.
[64] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 306.
[65] *Ibidem*, p. 306-307.
[66] *Ibidem*, p. 306, nota 23.
[67] L. Demény, *art. cit.*, p. 561.

www.muzee-valcea.ro / www.cimec.ro

cercetătorii N. V. Varbenetz şi V. I. Lukianenko demonstrau că inițiala „*P*" din *Octoihul* de la Cetinje este foarte aproape de aceeaşi inițială din *Historia Romana* de Appien, operă tipărită la Veneția în 1477, de celebrul tipograf Erhard Ratdolz[68]. De asemenea, lucrarea fundamentală a profesorului Dejan Medaković, intitulată *Caractere grafice a cărții sârbe tipărită în secolele XV – XVII*[69], confirmă că, pentru tipografia din Cetinje, ca şi pentru tipografia chirilică din Veneția, o trăsătură caracteristică este folosirea inițialelor – uneori elemente zoomorfe – aşezate în *„cadre"*. Trebuie subliniat că, până spre sfârşitul celui de al doilea deceniu al secolului al XVI-lea, acest tip de inițiale ornamentate este singurul pe care îl descoperim atât în sudul Dunării cât şi în cărțile chirilice tipărite la Veneția[70]. Totuşi, cercetătorii consideră lucrările ieromonahului Macarie de o excepțională valoare grafică, realizate într-o oficină bine utilată, având meşteri specialişti, cu tradiție în acurateța tipografică[71].

În ultimul deceniu al secolului al XV-lea apare prima tipografie slavonă pe pământul românesc, fiind instalată în Mănăstirea Peri din Maramureş, localitate situată atunci în centrul Comitatului[72]. Având statut juridic de Stavropighie a Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol, a îndeplinit un rol hotărâtor în lupta pentru apărarea Ortodoxiei şi promovarea culturii bisericeşti în zona de nord a Transilvaniei. Potrivit unei *„depoziție de martor",* făcută în anul 1760 de Ioan Rednic, jude substitut nobiliar din Maramureş, păstrată la Filiala Arhivelor Statului Maramureş, fondul Prefectura, *„în Giuleşti se află o carte tipărită în limba rusă, care se numeşte Pentecostarion, ce s-a tipărit în acel claustru Peri"*[73]. Tot în perioada respectivă, începea activitatea tipografică şi în Țara Românească. Alexandru Odobescu, referindu-se la anul 1495, afirma că *„noi ştim însă că, un ieromonah Macarie, câțiva ani mai în urmă, sau chiar pe atunci, lucra la tipografia domnească"*[74], iar preotul profesor Mircea Păcurariu scrie că, *„însuşi Macarie, ajutat de unii călugări români, a tăiat şi a lucrat literele necesare în Țara Românească"*[75]. Pregătirea materialului a durat mai mult timp, reuşind ca în anul 1508 să scoată de sub teascurile propriei tiparnițe

---

[68] Ludovic Demény, *La tradition de l'imprimerie de Macarios de Valachie dans l'imprimerie sud-slave du XVIe siècle*, în „Bulletin de l'Association internationale d'études du sud-est européen", Bucarest (1970), nr. 1-2, p. 89, nota 4.

[69] D. Medaković, *Графика српских Штнампаних књига XV –XVII вв*, Belgrad, 1958, cf. Ludovic Demény, *art. cit.*, p. 89, nota 5.

[70] Ludovic Demény, *art. cit.*, p. 89.

[71] Virgil Molin, *art. cit.*, p. 306, nota 19.

[72] Pr. Gheorghe Dumitrean, *Mănăstirea din Peri*, *cea mai veche mănăstire ortodoxă română cunoscută în teritoriile intracarpatice*, în *„Calendar vestitor şi povățuitor al creştinilor din Maramureş şi Sătmar pe anii 1991-1992"*, Baia Mare, 1991, p. 53.

[73] Filiala Arhivelor Statului Maramureş. Fond Prefectura Maramureş, *Actele politice 115/1760*, fila 2. Consemnat la 26 august 1760, relatarea lui Ioan Rednic, jude substitut nobiliar din Maramureş, din Giuleşti, în etate de 37 ani, cf. Aurel Socolan, *Pagini de cultură medievală maramureşeană*, în *„Maramureş – vatră de istorie milenară*", vol. IV, Cluj-Napoca, 1999, p. 313, nota 5.

[74] Al. Odobescu, *Opere*, II, ediție de Marta Anineanu şi Virgil Cândea, Bucureşti, 1967, p. 160.

[75] Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, Bucureşti, 1980, p. 536.

www.muzee-valcea.ro / www.cimec.ro

Liturghierul, din care s-au păstrat mai multe exemplare în vechea Bibliotecă a Mănăstirii Bistrița din Oltenia.

www.muzee-valcea.ro / www.cimec.ro